

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

O šickim zna a po calim valala'e bludi roznoši¹

STELLA ONDREJČIKOVÁ

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i.

Bohdaj či zhorel tvoj brblaví jezik! Bodaj tot tvoj klebetní jezik skazu zvel! Takýchto zlorečení sa ujde v Kameňanoch pri Revúcej človeku, ktorý je brblavý, klebetný či jazyčnatý. Stretnutie s takou osobou nie je nič príjemné, veď taký *pomlúvač ví potpudzit celú dzedzinu a ľudé sa potom nenávidzá* (Dúbravka, o. Bratislava). Náš informátor z Janova (o. Prešov) jednoznačne potvrdzuje, že *f každim valala'e jest chol'em jedna baba, co každého zna fajňe pohovarac*, preto nečudo, že pomenovaní pre ľudí, ktorí radi ohovárajú a roznášajú klebety, je v slovnej zásobe slovenských nárečí neúrekom.

Slovensko je napríklad plné *báb*. Nemáme na mysli ani staršie ženy, ani hovorové pomenovanie mladých dievčat či frajeriek, ba ani smažený pokrm pripravovaný zo zemiakov a múky. Ten, kto zbytočne, nepravdivo hovorí, klebetí či ohovára, má predsa *jazig aňi stará baba* (Pucov, o. Dolný Kubín), v okolí Lučenca býva takýto človek *zvedavej ako stará baba* (Málinec), resp. dokáže neúnavne *vikladaťi ako stará baba na trhu* (Turičky). Ak v Prosnom (o. Považská Bystrica) človek nevie prestať *lapotadz jako baba*, hovorí neúnavne a bez prestania. V Blatnici pri Martine sa spojením *kľebetná baba* označuje muž, ktorý rád rozpráva o druhých. Kým v Soblahove pri Trenčíne je človek *klebetní jako stará baba*, v Zvončíne neďaleko Trnavy takýto klebetník *chodzí po dzedzine jak stará rapanda* a veru aj *rajduje po dzedzine jak taká stará rajda*.

Nech však neprídeme do rečí, prejdeme radšej od prirovnaní ku konkrétnym pomenovaniám *jazičnatích jazičňikov, jazičňic, jezičňic* a *klebetních*

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 2/0114/22 Slovník slovenských nárečí. V príspevku uvádzame názvy obcí a ich okresov v súlade so zásadami využitými v Slovníku slovenských nárečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (p. Slovník slovenských nárečí I, 1994, s. 38 – 39).

klebetníkov, klebetník či *chlebetník*. Začneme rozprávkovo a pozrieme sa na postavu, ktorá býva záporná najčastejšie – *čarodejnica*. Kým rozprávková čarodejnica sa zvyčajne snaží prekaziť vyhliadky na šťastný spoločný život princa a princeznej, v nárečiach okolia Prievidze *tá stará čarod'el'nica len kl'ebeti roznáša* (Dlžín), v Jakubove pri Malackách roznáša klebety *čarochétla*. V Šariši majú dokonca svoje vlastné *bludňice* (Chminianske Jakubovany, o. Prešov). Môže sa, pravda, na prvý pohľad zdať, že aj toto pomenovanie prislúcha rozprávkovej či mýtickej postave, v skutočnosti má však *bludňica* s bájnou bludičkou spoločné len to, že klame ľudské zmysly. A prečo teda majú v Šariši *bludňice*, a nie bludičky? *Zato bludňica, bo o šickim zna a po calim vala'le bludi roznoši*.

Zanechajme radšej za sebou všetky bludy a prenesme sa z ríše rozprávok priamo do kuchyne. Tušíte, čo sa deje, keď *kaša uš prpoce* (Prosné, o. Považská Bystrica)? Nuž, vydáva charakteristický pufkavý zvuk, väčšinou, keď vrije. Pravdepodobne rovnako pufkáte, keď v Papradne (o. Považská Bystrica) hovoríte nezrozumiteľne či priveľa, porov. *Prpoc'eš, prpoc'eš, a aňi svät'i ci ňerozumie*, či keď sa tu dieťa, spravidla dievčatko, učí hovoriť, razom *je s ňiěj taká prpotka*. V Prosnom (o. Považská Bystrica) sa napríklad besedujúci upozorňujú, ak z dievčatka už vyrastá klebetnica: *Zas idze tá prpotačka, cicho!*

Pri pomenovaniach osôb inšpirovaných zvukmi ešte ostaneme a pozrieme sa na zvuky vydávané rôznymi nástrojmi. *Drkoták* (Lubina, o. Nové Mesto nad Váhom), *drkotačka* (*To je drkotačka pre celú dzedzinu* /Prosné, o. Považská Bystrica/) či *drkotaňa* (*Čo zasa tá drkotaňa drkoce?* /Prievidza/) tárajú spravidla veľa, rýchlo (*Čo maž už tolko drkosnit, ti taralo!* /Martin nad Žitavou, o. Zlaté Moravce/) a veľmi hlasno (*Robá ti ženi tam? Len samí drkod je tam* /Svätoplukovo, o. Nitra/). Tieto označenia majú svoj motívant vo zvuku, ktorý vydávajú rôzne predmety, najmä zuby, ak o seba narážajú, čiže *drkocú, drgocú*. Okrem drkotu však neustále rozchyrovanie ohováračiek po dedine evokujú aj duté údery na bubon, ktorý sa v minulosti spájal s upozorňovaním obyvateľov, že sa bude niečo úradne oznamovať, napríklad *Nakázala son jěj, abi to ňeroschiruvata, a vid'iš, uš to bubnuje* (Návojovce, o. Topoľčany); *Ňemosiš to šad'e bubnuvat* (Bošáca, o. Trenčín).

Ďalším nástrojom, o ktorom bude reč, je *rapotačka*, môžete ju však poznať aj ako *rapkáč*. Ide o drevený nástroj vydávajúci pri točení ostrý hrčivý, rapka-

vý zvuk – *na rapotačke rapotajú na Veľkú noc* (Brezno); *dakto mal rapotačku, dakto klopačku* (Dlhá nad Oravou, o. Dolný Kubín). Nie drevené, ale živé rapotačky mali okrem Návojoviec (o. Topoľčany), porov. *Mara je rapotačka, keď príde, rapoce aj dve hod'ini*, aj v ďalších častiach stredného a západného Slovenska, napr. *Ona je taká rapotaška, páru jej ňinto v d'ed'ine* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota); *Zaz idze tá rapotačka k nám* (Prosné, o. Považská Bystrica); *Tá malá je ale rapotačka, na ma'ër sa podala!* (Lapáš, o. Nitra); *Aj tá malá bola taká rapotačka, šecker virapotala* (Zvončín, o. Trnava).

V Brvništi (o. Považská Bystrica) veľmi dobre vedia, že ohováranie býva ušiam rovnako neprijemné ako dotieravé vypiskovanie na pišťalke – *dríštel'ke*, preto neraz lamentovali, keď *sa zaséj doceperila tá dríščala, čo ti ohovárački dristá*. A veru, kto *dristá*, ten nielen nezmyselne tára, porov. *Furd mi dristav, aňi som ho ňepošúvav* (Muránska Lehota, o. Revúca), alebo obťažuje pískaním, o čom svedčí táto výpoveď informátora z Kopráša: *Nedristaj mi tu na té pišťelke poza uši!*, ale môže mať aj náhle a časté črevné problémy, pričom sa to týka nielen ľudí, ale aj zvierat, porov. *Od rana len drista, už je cel'i zmorduvaňi* (Pukanec, o. Levice); *Kvón začal dristat* (Trenčianska Závada, o. Trenčín), *krava barz drista* (Markušovce, o. Spišská Nová Ves). Roznášanie nepekných a klamlivých rečí sa neraz pripodobňuje kydaniu hnoja, o čom by zrejme vedela hovoriť aj istá dievčina z Lapáša pri Nitre. Tá sa vydala do takej rodiny, ktorej členovia *ka'de chod'á, tad'e tú svoju ňevestu osérajú, a to vám_e také dobré d'évča*.

V oblasti Považskej Bystrice sa ani *lapotačka* nespája v žiadnom zo svojich významov s ničím príjemným. Môže sa stať, že má človek *lapotačku*, vtedy *furd behá*, pretože má črevné problémy a *kaje chojí, taje liape*. Rovnaké zdravotné ťažkosti označujú aj slovesá *labdať* a *laptat'* v okolí Dolného Kubína, Banskej Bystrice, Levíc či Revúcej. Vzhľadom na všeobecnú mienku o výpovednej hodnote klebiet sa rovnakého označenia v prenesenom význame dostalo aj samotným autorkám nezmyselných rečí: *Tá lapotačka sa voľačo na'apoce!* (Staré Hory, o. Banská Bystrica), *Boriša, to je ale lapotačka!* (Prosné, o. Považská Bystrica).

Na východe Slovenska a v časti Oravy slúži *labda* aj ako nadávka neporiadnej, naničhodnej, klebetnej žene: *Ti lapta akásik, buďeš ti muojho Ondriška biť!* (Chlebnice, o. Dolný Kubín); *To taka labda!* (Žakarovce, o. Gelnica). Foneticky blízke výrazy *labzda*, *labdža* vo význame „utára-

ná žena, jazyčnica“ sú rozšírené v Šariši, napr. *Ti l'abdžo!* (Veľký Šariš, o. Prešov); *Taka l'abzda, co nič pri sebe nestrime!* (Dlhá Lúka, o. Bardejov); s fonetickým variantom *lábza* v Gemeri, porov. *Ve s takó lábzó kunžd vitri-mač* (Sirk, o. Revúca). V Čičmanoch (o. Žilina) či v Prosnom (o. Považská Bystrica) roznáša reči *liapa*, napr. *Liapa jedna, len čo prestojí celí d'eň, roboti si nežačne* (Čičmany, o. Žilina), s východoslovenským variantom *lapa* (Dlhá Lúka, o. Bardejov).

Muž, ktorý veľa rozpráva a ohovára, si v Krivej (o. Dolný Kubín) vyslúži nadávku *l'äpták*. V okolí Sabinova býva ohováračom *l'abdidzik*, napr. *A ti taka jag i tvoja mac, tiš s tebe lem taki l'abdidzig budze, bo co nežnaš, to nepoviš* (Gregorovce), alebo *lapo* (Hradisko). V Prosnom (o. Považská Bystrica) *laputák šetko vififle*, no slovotvorný variant so zveličovacou príponou *-isko* môže v tejto oblasti označovať aj neupraveného, neporiadne oblečeného človeka, napr. *Aj tá Hana je také laputáčisko, aňi ručník ňenosí*, či všeobecne nadávku, napr. *Uš to dzecko je laputáčisko*. Slovo *lapuša* ako označenie lenivej ženy sme našli v doklade z obce Kuchyňa pri Malackách, ale rovnako tu môže označovať aj klebetnú ženu, pletkárku – *Lapuša jedna, neví, kedi prestat*.

Neraz sa v slovenských nárečiach stretávame so slovami, ktoré označujú klebetnice a zároveň slúžia ako nadávky neporiadnym, hlúpym či lenivým ženám. Okrem *l'abdy* či *laputáčiska* patria k tomuto druhu pomenovaní aj expresívne názvy *mafl'a*, *habršuľa*, *huva* či *chl'asta*: *Nuš, ti mafl'a, čože sa ňeohlásiš, ke_ťa volám?!* (Podhradie, o. Prievidza); *Ona je len taká mafl'a sprostá!* (Kameňany, o. Revúca); *Tá Kača je taká mafl'a!* (Hrušové, o. Nové Mesto nad Váhom); *S téj Mariše ostala už len taká habršuľa* (Prosné, o. Považská Bystrica), *huva* (Čierny Balog, o. Brezno). V severošarišských nárečiach sa vo význame „klebetnica“ používa aj výraz *chl'asta*: *Chl'asta šicko vich'asce*. V tomto prípade nejde o význam „všetko vypije“, o čom nás môže presvedčiť Slovník šarišských nárečí (2004, s. 104).

V Novohrade a Gemeri nachádzame sloveso *fl'aksať*. Kto *fl'aksá*, ten odvráva, papuľuje, a tak *me ani gu slovu nepripust'ila, lem fleksala a fleksala ťim ježišiskom* (Revúca). Zvratná podoba tohto slovesa vyjadruje význam „hádať sa, vadiť sa“, porov. *Furd bi se fleksala* (Nandraž, o. Revúca). S týmito slovesami súvisí označenie klebetnej ženy, klebetnice, slovom *fl'aksy* – *To je iba fl'aksa, to tá stačí ovraviťi celú d'ed'ínu* (Ozdín, o. Lučenec); *To je veľká fl'aksa a hñet šitko vifl'aksi* (Klenovec, o. Rimavská Sobota) –, ale

aj klebetného chlapa, klebetníka, ako *fl'aksoš* s variantom *fläksoš* v Sása (o. Rimavská Sobota) a Sirku (o. Revúca). V Gemeri niet pochyb ani o tom, že keď o niekom vyhlásia, že *rajká ako tá suka* (Sása, o. Revúca), veľmi veľa ohovára, je *rajkavý*, napr. *Mámo rajkaviho suseda, každiho orajká* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca). *Rajka*, *rajkár*, *rajkoš* i *rajna* sú klebetníci roztrúsení po celom Gemeri a tak je to v Sirku (o. Revúca) *chiba hamba, koj je chlab rajkár*. *Žena je len taká rajka* (s variantom *rājka* v Kokave n. Rimavicou, o. Rimavská Sobota), v Klenovci (o. Rimavská Sobota) je *sused veľkí rajkoš* a *suseda je veľká rajna*. *Staré rajni*, ktoré rady a veľa ohovárajú, však nájdeme aj v Turci v okolí Martina.

Kveštár je v celoslovenskom aspekte označením žobravého mnicha chodiaceho po domoch pýtať almužnu: *Prišieu kveštár s Trst'enej, vrece švápki so_mu dala* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín); *Choďeť tu po d'ed'ine takí kveštár* (Lapáš, o. Nitra); *Kvescare chodzilí zbiradz na kľaštor slamu* (Dlhá Lúka, o. Bardejov). Ak sa s ním však stretnete v oblasti spišských nárečí, *pred ňim sebe mušice dac pozor, bo to veľki kvašćar* (Smižany, o. Spišská Nová Ves), a preto radšej mlčte o všetkom, čo by sa nemalo rozklebetiť. Ani v oblasti Nitry si nemôžete byť vždy istí tým, čo počujete, lebo nikdy neviete, či je niečo ozaj pravda alebo či to len *klebetné ženi kveštaju po d'ed'ine* (Veľké Bielice, o. Topoľčany).

Hovorí vám niečo slovo *refenda*? Nie? A čo tak *referenda*? Ak vám na um prichádza *referendum* v zmysle hlasovania občanov o právnych veciach, nie ste vôbec ďaleko od pravdy. Pôvod slova sa odvodzuje od latinského slovesa *referre* s významom „priniesť či podať správu, informovať“. V slovenských nárečiach tak nachádzame okrem substantív *refenda* a *referenda* aj slovesá *refendit'* a *referendit'* vo význame „veľa rozprávať, klebetiť, ohovárať“: *Aj tá malá je taká referenda ako jej mať, aňi téj sa jazig ňezastaví* (Ležiachov, o. Martin); *už zase d'esi referend'í a robota hej stojí!* (Socovce, o. Martin); *ve_ca len kukňi, už od rana takto pri stud'ni refend'á* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín); *ba chto bi to len slúchaju takú refendu?!* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín).

A keby aj dolnolehotských roznášačov zlých rečí *ňemaų chto slúchat'*, len ťažko by svoje nepekne správanie zanechali. Raz darmo, každý *pletkár* (Ružindol, o. Trnava), *pl'etkar* (Dlhá Lúka, o. Bardejov), *pl'etkár* (Mošovce, o. Martin), *pletkoš* (Španie Pole, o. Revúca) i každá *pl'etka* (Studenc, o. Levoča), *pl'etkarka* (Smižany, o. Spišská Nová Ves; Torysa, o. Sabinov), *pl'etkárka* (Mošovce, o. Martin), *pletkárňa* (Kuchyňa, o. Malacky) a *pl'etnica*

(Nižný Hrabovec, o. Vranov nad Topľou) *rada pletkuje, bez teho bi aňi živa ňebula, kebi ňepletkarila* (Kanaš, o. Prešov), lebo jej *hlavne remeslo ta to pletkareňe a zaš lem pletkareňe, bo vecej ňezna nič* (Babin Potok, o. Sabinov).

V nárečových dokladoch z rozličných oblastí Slovenska nachádzame i ďalšie pomenovania pletkárov a pletníc, napríklad *čuha* (Staré Hory, o. Banská Bystrica), *hebeška* (Papradno, o. Považská Bystrica), *kepkar* (Sobrance), *klechňa* (Kuchyňa, o. Malacky), *klekosňica* (Návojevce, o. Topoľčany), *klepuša* (Jakubov, o. Malacky). V Šariši sú rozšírené aj nárečové podoby ohovorníka a ohovornice: *ohvarňnik*, *ohvarľivec* a *ohvarňnica*, v severošarišských nárečiach sa používa výraz *ošvar*, v západnom Šariši *rafija*, *rajda*, podoba *randa* sa vyskytuje v Zvončine (o. Trnava), *rajna* v Martine, vo Veľkom Rovnom (o. Bytča) *tlachačka*. V podjavorinských nárečiach sa stretávame s *trachnou* (Lubina, o. Nové Mesto nad Váhom), v okolí Ružomberka s *trepajnou* i *treperendou* (Liptovské Sliače), v Lokci (o. Námestovo) s *triznárom* a na celom Horehroní i v Gemeri so *žvaldošom*. *Plachietka* v spojení *taká plahotka pochabá* (Lutila, o. Kremnica) označuje klebetného muža, klebetníka. Klebetnú osobu môžete osloviť aj *pacal'a*, doložená je z nárečia Čičmian (o. Žilina), zatiaľ čo na značnej časti stredného Slovenska sa takto rozoznávajú podradné druhy mäsa, pľúca a žalúdok zo zvierat: *Prišla cigánka a píta si s kravi pacalu* (Hliník nad Hronom, o. Nová Baňa); *Pacal'e u náz ňigdo ňelúbeu* (Pukanec, o. Levice).

Spomedzi zaujímavých motivantov nárečových pomenovaní radorečnej ženy či klebetnice vyberáme ešte *habarku*, *kosibabu*, *spovedelňicu* a *rapandu*. Ak sa osobe, ktorá sa rada do všetkého mieša – podobne ako drevená *habarka* používaná na roztrepávanie kyslého mlieka či zátrepky –, naskytne príležitosť vyzvedať a klebetiť, *bou bi to zázrak, abi sa tá habarka do toho ňezastarela* (Ležiachov, o. Martin), veď je všeobecne známe, že *tá tvoja žena, to či je len taká habarka, té se nižd neopstojí na jeziku* (Kameňany, o. Revúca). A veru nič jej na jazyku neobstojí, lebo ako taká *kosiba* – obežník starostu obce, ktorý sa v minulosti pripevnený na palici posielal z domu do domu –, aj *kosibaba behá po dedžine* (Hostišovce, o. Rimavská Sobota) a neúnavne dom od domu klebetí. Preto – na rozdiel od spovedníc, v ktorých ostáva všetko len medzi hriešnou dušou a jej spovedníkom – keď v západnom Šariši zahliadnete, že *už idze spovedelňica, co šicko muši znac*, je to zárukou, že u nej žiadne tajomstvo neostane zachované. Hovorí sa, že spôsob,

akým človek hovorí o iných, sa mu časom vpiše do tváre. Niekedy doslova, inokedy obrazne. Nuž preto, keď sa v okolí Trnavy o niekom rozchýrilo, že neudrží jazyk za zubami a obľubuje roznášať klebety, razom začal tento jazyčník pripomínať ľuďom *rapandu* – *Chodzí po dzedzine jak stará rapanda, len klebeti roznášá* (Zvončín), čiže osobu, ktorá má tvár pokrytú škaredými malými jazvami či jamkami, *rapinami* – *Chlapisko to bolo morove, visoki, tusti, chupati, po ksichce sama rapina* (Riečnica, o. Kysucké Nové Mesto).

Veru, dostať sa do reči nie je nič príjemné, no ak by sa vám to niekedy prihodilo, spomeňte si, že *dobrého najbaržej ohvaraju*. A ak sa k vám nabadúce donesie nejaká pletka, *zvážte, či ju rozprpoce- te, lebo viprávjat je stribro, ale mlčat je zlato. Aj já sem na to už došél...*

LITERATÚRA

- BALÁK, Štefan: Krátky slovník nárečia slovenského lokčianskeho podľa Štefana Baláka. Zv. 13. Bratislava: Print-Servis 1997. 268 s.
- BUFFA, Ferdinand: Slovník šarišských nárečí. Prešov: Náuka 2004. 350 s.
- FERKO, Milan: Krátky slovník nárečia slovenského veľkorovnianskeho podľa Milana Ferka. Zv. 11. Bratislava: Print-Servis 1997. 141 s.
- FRAŇOVÁ, Eudmila: Lubinský nárečový slovník. Lubina: Obec Lubina 2006. 108 s.
- HABOVŠŤIAK, Anton: Krátky slovník nárečia slovenského oravského podľa Dr. Antona Habovštiaka. Zv. 3. Bratislava: Print-Servis 1995. 330 s.
- JANDUŠÍKOVÁ, Lenka – BULÍKOVÁ, Margita: Hori zeľené, vodi studené: ľudové piesne, kroje, zvyky a tradície z Papradna. Papradno: Obec Papradno 2017. 248 s.
- KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2019. 704 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 985 s.
- MORAVČÍK, Štefan: Krátky slovník nárečia slovenského záhoráckeho jakubovského podľa Štefana Moravčíka. Zv. 7. Bratislava: Print-Servis 1996. 175 s.
- ONDREJKA, Kliment: Krátky slovník nárečia slovenského lipoškoslačského podľa Klimenta Ondrejku s redakciou Štefana Cifru. Zv. 12. Bratislava: Print-Servis 1997. 593 s.
- ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Vydavateľstvo Osveta 1982. 424 s.
- RIPKA, Ivor: Krátky slovník nárečia slovenského dolnotrenčianskeho podľa Ivora Ripku. Zv. 15. Bratislava: Print-Servis 1997. 467 s.
- Slovník slovenských nárečí. 1. A – K. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.
- Slovník slovenských nárečí. 2. L – P (povzchádzať). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1 066 s.
- Slovník slovenských nárečí. 3. (P-poza – R). Red. Adriana Ferenčíková. Bratislava: Veda 2021. 816 s.
- Slovník starých materí a starých otcov na Horehroní. Vydal vlastným nákladom M. Plavucha vo vydavateľstve Daľi 2008. 122 s.